

Dr. Jože
Pogačnik

Miklošič in ilirizem

F. Miklošič je po končani gimnaziji v Varaždinu (1824–1826) in v Mariboru (1826–1830) jeseni 1830. leta prišel v Gradec študirat filozofijo in pravo.¹ Juridični študij je absolviral do 1836. leta, se nato posvetil intenzivnemu preučevanju filozofije in že spomladi 1837. leta z odliko opravil prvi rigoroz. Njegove strokovne sposobnosti so bile tolike, da je

bil še pred doktoratom imenovan na graški univerzi za suplenta filozofije (v maju 1837). Ko je promoviral (23. junija 1838), je poskušal dobiti stolicco za filozofijo v Innsbrucku; hotenje pa se je izjalovilo, zato je sredi septembra 1838. leta odšel na Dunaj.

I

V osmih letih, ki jih je Miklošič preživel v Gradcu, so se dogajale pomembne stvari, v katerih je sam tudi aktivno sodeloval. Študent, ki je bil izredno nadarjen, karakterološko pa, kakor ga je označil že v gimnaziji njegov profesor J. A. Zupančič, »nebrušen diamant«, se je z znanjem in vnemo vključil v takratno družabno in intelektualno vrenje, ki je označevalo štajersko metropolo. Bil je to čas, ko je bil Gradec intenzivno kulturno središče štajerskih Slovencev, poln intelektualnih pobud in priložnosti za srečanja z ljudmi, ki so inicirali ideje in sprožali pomembne dejavnosti. Miklošič se je najbolj ognjevitov vključil v tiste pobude, katerih izvir je bil njegov, po letih nekoliko starejši, mariborski sošolec S. Vraz.² Že pred njunim prihodom v Gradec je 1828. leta nastal tako imenovani »ilirski klub«, ki je začel za slovensko etnično združevanje sila nevaren razkol. Temu klubu so pripadali od Slovencev Jurij Matjašič, Josip Muršec in Štefan Kočevar, v njem je bil Srb Mojsije Baltić, najštevilneje pa so bili zastopani Hrvatje (Dimitrije Demeter, Fran Kurelac in Ljudevit Gaj). Z ilirizmom jim je uspelo kulturne težnje, ki so se sprva izlivala v slovansko navdušenje, prenesti tudi na politično področje, s tem pa so bistveno preusmerili ves razvoj med južnimi Slovani. V Gradcu so izročilo nadaljevali štajerski študentje, ki so si poleti 1832 ustanovili družbo za skupno nakupovanje in izposojanje knjig. Gibalna sila te družbe, Stanko Vraz, jo je imenoval *Slovenska družba*. V tem primeru ni šlo za organizacijsko trdno enoto, marveč je vsa stvar izvirala iz prekipevajočega navdušenja mladih, za slovanstvo. Zato med člani niso bili samo graški slušatelji, marveč tudi štajerski intelektualci, ki so bili že po prvih službenih mestih. Dejavnost je izvirala iz tipično slavističnega zanimanja in je bila usmerjena v zbiranje slovanskih knjig. Temelj skupni knjižnici je postavil A. Murko z darilom

¹ Osnovne bio-bibliografske podatke prinaša *Slovenski biografski leksikon* (sub voce: Miklošič).

² Podroben opis graškega kulturnega življenja je v knjigi Frana Petreta *Poizkus ilirizma pri Slovencih -1835-1849*, Ljubljana 1939.

petindvajsetih slovenskih knjig, po svojih močeh pa so prispevali tudi drugi (npr. Kočevar, Miklošič in Vraz). Niso se držali samo slovenskega sveta. Knjižni fond, ki je spomladi 1834 vseboval skoraj petdeset del, so sestavljale tudi bibliografske enote iz češkega, poljskega, ruskega in srbohrvaškega jezika; pri tem so imeli prednost besednjaki in slovnice. Zanimivo je, da so povpraševali tudi po Karamzinovi ruski zgodovini in Nestorjevi kroniki. Poleg gojitve čisto družabnih stikov je to družbo (v sočasni korespondenci imenovana »slovenski bratje«, »vsa trdna slovenšina« in najbolj pogosto »slovenopoliti«) zanimalo še dvojje: ljudsko slovstvo izročilo in pesnikovanje. Zavračali so ustaljeno lokalno (pokrajinsko) usmeritev, ki jo je vzdrževal zlasti P. Dajnko. »Pisatelji same abecede zmišljavajo, v vlastnem narečju ničesar zvon nekih po nemškem skopicanih molitev ne pišejo, kaj jih malokda selanec razumi,« je pisal Vraz češkemu pesniku J. Roštlapilu (31. julija 1834). Ideja o zblizevanju med Slovani (panslavizem) je najprej spremenila dotakratno nemško prakso pisanja pisem. Slovenopoliti so si začeli dopisovati v slovenščini; bili so celo tako radikalni, da so za nemški Wien v naslovih pisali Dunaj in s tem pošti delali velikanske težave. Za vsem tem je bila neka kulturna zavest, ki je po malem že prehajala tudi na politično področje. Izrazil jo je v pismu Vrazu J. Muršec (13. julija 1833), ko je zapisal: »Sami smo si mi Slovenci krivi, ki se ne vujpamo, najnc doma ne, v domačem jeziku pisati, ino ga tak očivestno povikšati, da deno predrzni ptujci v vse kote s svojimi silijo! Či sami nečemo, non fit iniuria!«

Ko je ljubljanska *Čbelica* začela pešati, so Štajerci sploh vzeli vrsto pobud v svoje roke. Stanko Vraz je 1834 poskusil z literarnim listom *Cvetlice, z vrtov vsakega izobraženega*. Po naslovu sodeč je šlo za list podobne estetske smeri, kakor je bila *Čbelica*. V tej domnevi nas potrjuje tudi pripravljeno gradivo, med katerim so bili prevodi vodilnih evropskih pesnikov (Byron, Gray, Goethe, Schiller, Mickiewicz, Lamartine, Petrarca in Dante) ter vrsta primerov slovanskih ljudskih pesmi (poljski krakovjaki in maloruske kolomijke). Poleg Vraza so bili pripravljene sodelovati še Franc Miklošič, Štefan Kočevar, Miha Kastelic, France Prešeren in še nekaj slovenskih študentov na Dunaju. Ta »zlata misel« ni prišla dlje od zamisli, čeprav je Vraza nekaj mesecev živo prevzemala. Povrnila se je 1837, ko si je Vraz zamislil almanah *Metuljček*. Pobudo sta dala in podprla poleg Vraza tudi Miklošič in D. Trstenjak. Zanašali so se na Prešernovo sodelovanje ter računali na Š. Kočevarja, Jurija Matjašiča in Josipa Muršca. Prebrodili so celo že začetne finančne težave, a *Metuljček* vseeno ni vzletel. Razlog je bila abeceda. Miklošič se je ostro postavil po robu ideji o češki grafiji, ki so jo zastopali tako rekoč vsi drugi, in branil utemeljenost bohoričice. To je povzročilo razkol in namera je spet ostala – brezuspešen zalet.

II

Pojavi, ki so pomenili »nevaren razkol«, so izvirali iz posebne kulturnopolitične premise, ki jo zgodovina imenuje ilirizem.³ Herderjeva misel o etičnem poslanstvu Slovanov se je med njimi uresničevala s tezo o štirih glavnih slovanskih jezikih: ruščini, češčini, poljščini in srbščini (=ilirščini). To misel je Kollár teoretično izdelal 1837 v spisu *O literárnej vzájomnosti*, ki

³ Poglavlje o ilirizmu in S. Vrazu se oslanja na avtorjeve izsledke v knjigi *Zgodovina slovenskega slovstva* III, Maribor 1969.

je svojo pot med Slovane nastopil v nemškem prevodu *Über die literarische Wechselseitigkeit zwischen den verschiedenen Stämmen und Mundarten der slawischen Nation*). Tu je bila najprej diagnoza: »Čezmerna umska izobrazba ali prenasičenost, pretirana čutna razdražljivost in iz teh izvirajoča utrujenost duha pa topost čustev, tak je značaj našega časa.« To izjavo je Kollár naperil zoper zahodnoevropsko duhovno ozračje, v katerem je prevladovala romantika s svojim skrajnim izrastkom v byronizmu. Po njegovem je to slepa ulica, zato prihaja trenutek, ko se mora uresničiti poslanstvo Slovanov. Za antično kulturo se je preživela germansko-krščanska; novi čas zahteva nastanek univerzalne kulture, katere temelj bo svež etos in ustrezna pomlajena miselnost. Slovani so številčno močni, versko strpni (pri njih so vse krščanske veroizpovedi) njihova, jezikovna struktura pa združuje odlike tako antičnih kakor modernih jezikov. Zato so usposobljeni, da prevzamejo metafizično vlogo voditelja k humanosti. Rojena je bila filozofija slovanskega mesianizma, ki so se je oprijeli zlasti mali narodi. Pred letom 1848 jim je pomenila upanje, po njem je bil njen temelj strah. Obe skrajni zgodovinski stanji sta bili dovolj močni, da sta omogočili nastanek odkimajočih se jezikovnih stremeljenj v nekaterih etnično kulturnih območjih.

Ideja slovanske vzajemnosti s podrobno izdelanim načrtom kulturnega dela je doživela svojevrstno prilagoditev na južnoslovanskem ozemlju, kjer je strah pred Madžari pri Hrvatih pobudil nastanek ilirizma. Termin, ki ga je v razpravi o slovanski vzajemnosti predlagal že Kollár, je imel izročila iz XV. stoletja. Humanist Enej Silvij Piccolomini je v delu *De Europa* govoril o *Illyricae gentes*, katere »naš čas imenuje Slovane«. Za tem se je rodila misel o slovanski avtohtonosti na Balkanskem polotoku, zastopal jo je Andrija Jambrešić (1706–1758), zoper ilirofilske iluzije o poreklu pa je v istem času nastopal Josip Mikoci (1734–1800). Pri Slovencih je izraz iz humanističnega zgodovinopisja prevzel Pohlin; v svoji gramatiki (1768) je kranjski jezik izenačil z ilirskim. Ta tradicija se je vzdrževala tudi politično (Napoleonove Ilirske province, avstrijska kraljevina Ilirija); kulturnozgodovinsko izročilo je podpirala državnoadministrativna raba. Pot kritičnega zgodovinopisja je ubral Zoisov krog, ki je z Linhartom izjavil: »Iz zmote ali ničemurnega patriotizma so slovanski zgodovinarji izrabili ime Ilirov in razširili napačno misel zato, da bi z dejanji in z usodo tega nekoč slavnega ljudstva dali Slovanom, katerih starejša zgodovina jim je bila neznana, častno preteklost.« Kljub tej sodbi je ilirska zamisel slovanske zgodovine na Balkanu še dolgo ostala področje kulturne zgodovine (npr. Jurij Japelj ali Vodnikova *Ilirija oživljena*).

Prvotni program ilirizma na Hrvaškem je izhajal popolnoma iz Kollárjeve panslavistične zamisli. Ljudevit Gaj, ki je postal vodja tega gibanja, je bil prežet od »goreče želje, da se vsi slovanski bratje v jezikovno-slovstvenem pogledu kolikor mogoče zedinijo«. V delu *Kratka osnova horvatsko-slavenskog pravopisanja* (1830) se je po Kopitarju ogrel za idejo o enotnem slovanskem črkopisu in v tem duhu predlagal češki pravopis, ki je med južnimi Slovani, ki pišejo v latinici, po njem dobil ime gajica. Črkopisna reforma bi pripeljala do jezikovnega ideala – ilirščine, ki je nastajala iz mešanja tradicionalnega kajkavskega in dubrovniškega izročila in iz vse večjega upoštevanja novoštokavskih narečij. V skladu s tem naj bi Slovenci v časopisu *Danica* (od 1835 naprej) sodelovali s slovenskimi prispevki. Gaj je na primer pisal takole: »O da bi se naši vrli bratje na Štajerskem in Kranjskem raje odločili in zavzeli za skupno našo stvar, kakor pa kovali iz

napačnega domoljubja ali enostranske blodne prevzetnosti nove pismenke, ki nasprotujejo literarnemu slovanstvu; namesto nepotrebnih, samovoljnih novotarij, ki ljudstva le razkosavajo, naj bi se raje oprijeli dobrega, kar Slovani že imamo. Edino po poti preproste enotnosti bomo dospeli do slovstvenih ciljev.« Gajeva izjava je iz leta 1830 in je zasnovana – kakor Kollárjevi teksti – na kulturni postavitvi problema. Teorija pa je v praksi dobivala tudi lastnosti, ki so šle mimo začrtanih okvirov ali čeznje. Že dve leti kasneje (1832) je Janko Drašković (1770–1856) v brošuri *Disertacija* spregovoril drugače: »Hrvatje morajo zahtevati zedinjenje vseh svojih pokrajin: Hrvaške, Slavonije, Vojne krajinne, Dalmacije in Reke . . ., takrat bomo enoten dvomilijonski narod. Potem je mogoče še več, namreč, da se sčasoma ob naši pomoči v naše naročje vrne še Bosna, v kateri živi toliko naših družin; kakšno upanje za naš narod! In ker je vsakemu srcu dovoljeno upanje in vsakemu jeziku prošnja, nam bodi dovoljeno nadejati se in prositi Boga še to, da se z visoko milostjo naših kraljev združi z nami dežela, ki se imenuje sedaj Ilirija in govori jezik, podoben našemu. Ni dvoma, da bo tako ilirsko kraljestvo, ki bo štelo tri in pol milijona duš, vredno svojega imena in močno . . .«. Draškovićeve misli so koncept z izrazito političnimi posledicami; to je povratno delovalo tudi na Gaja, da je 1835 prvotno *hrvaško* gibanje spremenil v *ilirsko*. S tem je hotel dobiti zbirni pojem za navedene pokrajine, iz dokumentov pa se da razbrati, da je računal tudi na Srbiyo. V tem duhu so Ilirci opustili kajkavščino in sprejeli hercegovsko štokavščino, ki jo je bil nekaj pred tem kot srbski knjižni jezik utemeljil Vuk Stefanović Karadžić. Štokavščina, ki so jo imenovali ilirščina, je postala vez med Hrvati in Srbi; začel se je proces resničnega jezikovnega zedinjevanja.

Gaj je svoje načrte v tako imenovani Gornji Iliriji želel uresničevati s pomočjo znancev iz graških let. Idejo o češkem črkopisu je zagovarjal v dopisovanju z Matjašičem in Murkom, a brez uspeha. Tesnejše stike je navezal s Stankom Vrazom in njegovim graškim društvom. Tudi ta zveza je bila izrazito kulturne narave. Vrazova prva objava v *Danici* – balada *Stana i Marko* –, ki je izšla 12. septembra 1835, je bila podpisana: Stanko Vraz, Ilir iz Štajera. V tem podpisu je oboje: privolitev v idejo slovanske kulturne vzajemnosti in zadrževanje štajerske individualnosti. Še bolj je Vrazovo vztrajanje pri kulturnem konceptu ilirizma očitno iz pisma Gaju (iz 1835), v katerem je začutil nevarnost političnih posegov in aspiracij. Takole je zapisal: »Lepo se mi dopadne duh Tvojih slovesnih pripomočkov, ki so nas v pesmah tak lepo, privabljivo pobratili – radi mi !! Vaše kolo stopimo al vonder prosimo nehajte nas za Hrvate imeti, to ime nam zmirom zdajno mejo Horvatskega na pamet prinosi, in na našo zibel opominja, ki je le tokraj. Ti imaš srce, lahko čutiš, kak težko je njene mile glase pozabiti. Bolelo bi te, da bi kdo rekel: Ti si Polak al Rus al Čeh al Krajnc pusti zmisli ime Horvat. Tak je tudi naj rodstva kraj mili, ako je ravno mali in brezslavni in ne tak prostoren, pa clo voznik težko vežo zapusti, v kateri je vonder mnogo grenkih dnevov potrošil.« Ne glede na to, da je Vraz v istem pismu predlagal čisto posebno delitev slovanskih narodov, so v izjavi očitne emotivne vezi, ki ga vežejo na rodni kraj in jezik.

Ilirizem je s hrvaške strani za Slovence kljub vsemu in prvenstveno pomenil težnjo, naj opustijo svoj jezik; tega ni sprejel noben njegov slovenski privrženec. Nastanek in razvoj ilirskih tendenc je bil na Slovenskem omejen na kulturno sodelovanje, ki ni izključevalo etnične individualnosti. Značilen je primer Š. Kočevarja, ki je bil sicer poln vseslovanskega čustva,

a je ob Vrazovi prvi objavi v hrvaškem listu svoj odnos do ilirizma formuliral kot idejo o kulturnem zedinjenju južnih Slovanov. Ta ideja ne zapira možnosti za nastajanje slovstva v »narečju« – dokaz več za svojevrsten sprejem ilirske ideje med Slovenci. Večina njenih privrženecv, ki so izhajali iz obmejnih dveh slovenskih pokrajin, Štajerske in Koroške, medtem ko je bil na Kranjskem odziv omejen na društvo v semenišču, ni pravilno dojela niti bistva zadeve. Ilirščina je bila zanje – kakor je v začetku tudi zares bila – *umeten* jezik. Slovenska privolitev v ilirizem je torej lahko – teoretično vzeto – računala z upoštevanjem slovenščine pri oblikovanju omenjenega jezika. Takšno utopično misel o jeziku, ki bi bil odsev slovensko-hrvaške in, vzeto širše, južnoslovanske enotnosti, so zares zagovarjali nekateri Slovenci (Urban Jarnik, Matevž Ravnikar-Požencan, Luka Jeran, Josip Muršec, Ivan Navratil idr.). Razvoj na Hrvaškem pa je s sprejemom *živega govora* (štokavščine) krenil na popolnoma drugačno, normalno pot, ki se ni mogla ozirati na plemenite sanje slovenskih kulturnih delavcev. V takšne sanje sodi tudi Vrazovo mnenje o potencialnem intelektualnem vodstvu, ki bi pripadlo Slovincem v ilirizmu: »Zagotavljam Vas, če bi imeli še 8 do 9 takih zlatoustih domoljubov v naših gornjih straneh, bi bili *Slovenci* gospoda in vladarji ilirskega slovstva: koliko bi pri tem pridobili naša literatura in narodnost, lahko trezno razsodi samo tisti, ki ve, koliko glave in možnosti imajo naši Slovenci, da bi z inteligenco nadkrilili druge ilirske brate; samo da bi jih prevzel oni vseustvarjajoči duh – duh narodni.« (Muršču, 20. maja 1842). Za Vrazovim »narodnim duhom« je bil ilirizem, ki naj bi dal pobudo. Ta pobuda je sicer porajala razne poskuse (na primer za sestavo ilirskega slovarja, kar so poskušali Š. Kočevar, J. Drobnič, O. Caf idr.), pravzaprav pa je edina njena pozitivna zasluga za Slovence sprejem češke pisave (gajice). Ta predlog je že 1832. leta dal Fr. L. Čelakovský, ko je ocenjeval *Cbelico*, za njim ga je ponovil P. J. Šafárik v listu *Ost und West* (1837). Ideja se je prišla najprej med štajerskimi intelektualci, v praksi pa jo je izvedel v *Novicah* Bleiweis (1847).

Vrazova ilirska usmerjenost je medtem dozorela v obliko jezikovnega dualizma, ki ga je najprej omenil v uvodu *Narodnih pesmi ilirskih* (1839). Znano je, da je vse višje slovstvo, literaturo in znanost namenil meščanstvu, ki je pravi porabnik zanj. Pravilno spoznanje o nujnosti razvoja v razredni diferenciaciji med Slovenci je Vraz prilagodil ilirski ideologiji v obliki: vse višje slovstvo v ilirščini, nižje (npr. nabožne, šolske in podučne knjige) pa v domačem narečju. Za to tezo je iskal opore pri Šafáriku (15. maja 1837): »Šta li Vi o Kranjskom knjižestvu sudite? Je-li dobro da gine? Drago bi mi bilo ovo saznaní od Vas, jerbo se me velma tica. Od toga ponešto življenje moje prve žizni, očito javljanje mojih giovenil-errorah zavisí.« Slovak mu je odgovoril skoraj z ukorom: kar je mrtvo, ne more umreti. Obžaloval pa bi zaton slovenščine med ljudmi, saj »vsako narečje vsebuje pomembne svojevrstne zaklade, ki so dragoceni za celoto. In le-ti ohranijo vrednost tudi tedaj, če se narečje ne more vzdigniti na stopnjo vodilnega knjižnega jezika« (28. maja 1837). Zato ni presenetljivo, da je Vraz v korespondenčni polemiki s Prešernom, v kateri je šlo za usodo slovenstva, navajal prav takšne razloge: »Neoilirizmu ni, da bi oviral pokrajinsko-ilirska prizadevanja, še manj, da bi jih udušil.« Slovensko narečje brez dvoma ima oblikovalno sposobnost, vendar ga nemški pritisk in številčna majhnost izključujeta iz procesov, ki vodijo v bujen razcvet. »Kultura sleherne jezikovne skupnosti, ki hoče v svetu kaj veljati, se mora naslanjati na ljudsko množico kakšnih

pet do šest milijonov.« Slovenski pisatelj ne more živeti od izkupička svojih del, zato ne preostaja nič drugega, »kakor da se, če hočemo ostati Slovani, priključimo bratom na jugu, kar nas ne bo stalo niti toliko naporov, ako se tega s srčnostjo iskreno poprimemo, saj so nam pa jeziku najbližji« (15. decembra 1840).

Ti razlogi so nagnili Prešerna, da je napisal na Vrazu zabavljivi napis *Narobe Katon*, v katerem sta začetna stiha neposreden odmev na citirano pismo (od drugih manjši in časten manj rod je slovenski, /lakota slave, blaga vleče pisarja drugam). Prisilili pa so ga tudi, da je v pismu Vrazu (26. oktobra 1840) opredelil svoje stališče do ilirizma: »O neizpeljivosti te misli sem osebno prepričan... Upoštevajte vendar, da je celo Kristusa bilo mogoče usmrtniti, da pa so obuditev od mrtvih upravičeno slavili kot največji čudež vesoljni apostol Pavel in vsi vesoljni apostoli, in da Homer pravi, da je bolje biti pastir kakor kraljevati mrtvim... Sicer pa želim ne le *panslavizmu*, temveč tudi *panilirizmu* najboljši uspeh; mislim vendar, da naj se do žetve vse, kar je vzkliko, pusti, kakor je, da bo Gospod (to Pan) na sodni dan lahko odbral od slabega.« Prešeren se je odločil za samostojno izobraževanje slovenščine, za individualni pismeni jezik, ki bo Slovincem omogočal etnično samobitnost, človeško integriteto in notranjo svobodo (prim. njegov epigram *Bahači četrto bolj množnih Slave rodov*). Zavrnil je linearno in neorgansko podobo sveta z mislijo o slovenski (in kakršnikoli) individualnosti ter o njenem razvoju v zgodovini. S tem je ponovno odprl in potrdil samobitno slovensko zgodovinsko zavest in ji postavil temelj za izvirno ustvarjalnost.

III

Omenjeno iskanje je bilo samo prvi del v Vrazovih premislekih o slovenstvu in o možnostih njegove prihodnje zgodovine. Drugi del mu je prinesel 1832 Kollár z idejo panslavizma, to mu je vsililo premišljanje o zgodovinski usodi in perspektivah narodne individualnosti. Iz tega je sledila živahna dejavnost *Slovenske družbe*, zaradi katere je Vraz zanemarjal študij, saj je šele 1837 končal svoj prvi in edini letnik prava. Vzrok za to je bila ob organizacijski predvsem mrzlična slovstvena dejavnost, s katero je želel spodbiti Kollárjevo ostro obsodbo štajerske in koroške nedelavnosti. Doživljal s Kollárjem ga v tem času še ni vodil v utopijo, usmeril ga je celo v slovensko središče, ki je na začetku tridesetih let s Prešernom in *Kranjsko čbelico* kazalo znamenja krepkega slovstvenega življenja. Vraz je v Prešernu videl velikega pesnika, za to imamo potrdilo v osnutku pisma Čelakovskemu (iz spomladi 1834), v katerem piše: »Kolikokrat celujem zlahtno hčer Preš. (ernovo) – njegovo začarljivo poezijo – njegovo Rozamundo.« V Čopu je zasluhlil kozmopolita, ki je objektivni in razsoden in vidi njegov jezikovni problem. Vrazu, ki je bil opojen s Kollárjevo poezijo, je prav tako moral ugajati njegov predlog: lokalna štajerska tradicija ali osrednji okoliš? Odgovor je jasen iz tega, da se je Vraz lotil študija protestantov in da je po Prešernu hotel biti predvsem lirski (ljubezenski) pesnik.

Obiski v Zagrebu, kjer sta Gaj in Drašković prilagodila panslavistično miselnost v ilirizem, so Vrazu odprli nadaljnja vprašanja. Pesnik je sprejel Čopovo misel o potrebi družbene diferenciacije v slovenski literaturi in je (razen neuspelega poskusa s prevajanjem K. Schmida) svojo ustvarjalnost zasnoval na intelektualcu. Ta zasnova je v drugi polovici tridesetih let

doživljala notranji dvom, ki ga je zapaziti celo pri Prešernu in ga ni mogoče izvzeti iz razprave o Vrazu. Cepitev ilirizma na Hrvaškem je v začetku kazala, da je Kollárjeva ideja o štirih večjih slovanskih skupinah uresničljiva. Ilirsko gibanje je namreč zbudilo širok razmah kulturnih, slovstvenih in političnih prizadevanj, ki so Vrazu kot čustveno razgibanemu človeku obljubljala uresničitev njegovih nemirov. Na eni strani je bil torej širok razmah ideje, ki ji je pesnik čustveno sledil, ker je v njej lahko našel prostor za svoje sanje. V domovini je bila kulturna situacija jalova in gluha za Vrazove probleme. Jezikovne težave bi bil še kako premostil, ni pa mogel premagati dvoma o zasnovi nacionalne literature pri številčno majhnem narodu, ki ni bil ne družbeno ne kulturno dovolj diferenciran. V Vrazov labilni značaj, ki je iskal za svojo uresničitev gibljivo atmosfero, je to vzporejanje prineslo težko dilemo. Tej dilemi je mogoče slediti v vseh fazah po pesmih in priložnostnih izjavah, v katerih raste usodna tragičnost idealista.

Na začetku je bila zavest o veliki samoti, ki ga obdaja (*Kaj hasnijo slaviču pesmi vboge*), tej pa se je pridružila vednost o notranji razdrobljenosti slovenstva (*Kritikom*). Ko se je pojavila *Danica* (1835), je v VII. Zvončeku zapisal, da je njegove oči prevzel njen sijaj, ob to pa je postavil stihe:

Pa kaj jaz sosed vbog' teb' pošljem z meje? –
 Je v srci žal – mest bis'rov in radosti.
 Tvoj ven'c le pletem – solze in zdihljaje. –

Dilema je bila torej očitna, toda rodna zemlja ga je držala (*Gitara slovenska*) in mu v pesmi *Dragotin na smrtni postelji* še izzvala stihe: »Verna bila narodu in bo do smrti, / ki največji mučenik je vsega sveta.« V istem tonu je napisal tudi *Popevko trdega Slovenca*, v kateri je že naslov pomenljiv. Dilema pa je bila vse hujša. Okrepljen s Šafárikovo izjavo, se je Vraz še enkrat obrnil na Prešerna in mu predložil, naj se slovensko »narečje« kodificira tudi z upoštevanjem štajerskega vokalizma, kar naj bi bila razvojna faza za nadaljnjo združitev v večjo južnoslovansko (= ilirsko) enoto. Prešeren v tem trenutku ni spoznal odločilnega pomena Vrazovih jezikovno-kulturnih in psiholoških trzavic. Odgovoril je, da kranjska skupina namerava naprej gojiti materinščino, medtem ko mu je Vrazovo prizadevanje prazno in napačno.

Tako se je sklenila drama Vrazovega življenja. Z odhodom v Zagreb se je odločil za ilirizem, ker je bil prepričan, da bo zgodovina potrdila njegov korak. Odhod je bil zanj plemenita žrtev, ki jo polaga na oltar domoljubja za prihodnost. V pesmi *Potnik proti jugu* je razkril svojo čustveno navezanost na rodno zemljo, vendar ga duh, kar pomeni razumsko prepričanje, »pelja v temi noči«. Ta pesem, ki bi ji lahko dodali še *Vrnitev k materi* in zlasti *Ladjarje*, je izraz Vrazovih osebnih težav in miselne vere v plodnost združevanja moči. Vera v to, da ilirska *Danica* »nov dan odpira«, ga je vodila tudi v hrvaškem okolju. Ker pa je ilirizem iz svoje panslavistične zasnove prešel v nacionalno hrvaško gibanje, je Vraz začutil, da je njegova vizija ilirstva, ki jo je osebno podprl z zapustitvijo domovine, iluzija. Njegova zadnja slovenska pesem *Sporočilo*, ki jo »s trepetom« pošilja od juga, je izpoved velikega razočaranja Guliverja med Liliputanci, kakor je ob priložnosti izrazil svoje razmerje do Gajeve politične koncepcije hrvaštva. Zadnja dva stiha sta zgovorna:

Zdaj zamišljen v ta raj strmi; na trnati cesti
zjokano vam, zvun teh, ni oko najšlo cvetic.

Potemtakem je Vraza – vsaj v začetni hrvaški fazi – treba gledati kot ilirskega književnika. V prvih letih se je bojeval za spojitev teh dveh jezikov in ni opustil slovenščine. Uporabljal je slovenske lekseme, ki jih je formalno štokaviziral, vpeljati pa je želel tudi dvojino (npr. *Uživajva život čim nama rok dvori*). Ko je avgusta 1837 petič potoval na Hrvaško, se je v solčavskem župnišču značilno podpisal: Jakob Cerovčan, Slovenec iz Slovenije in Stanko Vraz, Ilir iz Velike Ilirije. V takšni dvojni duši je živel njegova »izvirna koncepcija ilirske misli in prakse kot zavestnega in obojestranskega žrtvovanja hrvaške in slovenske narodne in jezikovne fiziognomije zaradi nadaljnega narodnega osvobajanja in kulturnega osveščanja vsega južnega slovanstva« (A. Slodnjak). Vrazove zavestne žrtve v korist višje ideje in višje narodne enote, ki naj bi prebudila nezavedno, nesvobodno in šibko ljudstvo, pa zgodovina ni sprejela.⁴

IV

Dogodki, sredi katerih je živel Miklošič kot študent, in ozračje, v katerem je oblikoval svojo osebnost, so morali biti razčlenjeni kot posebna celota iz dveh razlogov. Prvi razlog je skrit v dejstvu, da Miklošič ni bil med pobudniki dogajanja, temveč le njegov spremljevalec in izvajalec; omenjeni status mu je le redko dovolil bolj aktivno zavzetost, ni pa preprečil izvirmih stališč. Drugi razlog je v tem, da je bil duša celotnega gibanja čustveno impulzivni in nadvse podjetni S. Vraz; njegovemu vplivu se je celotna družina kar preveč lahko podrejala. Kljub temu je mogoče reči, da je Miklošiča v omenjeni družini prevzemalo istovetno in intenzivno domoljubno čustvo, da pa je na križpotju slovenstva ali ilirizma dolgo nihal, na koncu pa se vendarle odločil za slovensko samobitnost.

Miklošič se je v Gradcu, kakor poročajo njegovi življenjepisci, vneto učil slovanskih jezikov (svoje tovariše je celo poučeval v poljščini), veliko bral znamenita dela svetovne književnosti, poskusil se je v prevajanju in bil celo sam ustvarjalno aktiven.⁵ Njegova gorečnost je izhajala iz vročičnega doživljanja domoljubja, kateremu je Š. Kočever dal izraza v naslednji formulaciji: »Domorodnost! Misel na svoje slovanske brate! Ni vam treba pripovedovati, da so ta čustva tako globoka, da vznemirjajo živce in vzburkavajo v vaših žilah gorečo kri. Ni omamljivejšega na svetu, kot je narodoljubje; daje vam moč, da zaničujete vse posvetno, da podvzamete vse, kar naj koristi in prinese čast vaši domovini. V njem boste našli oporo, dati tudi življenje za dobro naroda!«⁶ Takšno čustvo je Vraza gnalo v ekstatično in evforično dejavnost, Miklošič pa ga je odrejal svojim karakterološkimi posebnostim, kakor so razumska hladnost, sistematičnost, kritičnost in realističnost, se pravi, nekakšni elastični stabilnosti, katere podlaga je vedno bila v racionalni refleksiji. To Miklošičevo lastnost so zapazili že njegovi prijatelji; omenjeni Š. Kočever je 1837. leta v pismu Vrazu o tem

⁴ N. m., str. 170–177.

⁵ Največ poročil o teh Miklošičevih letih prinaša Matija Murko v sestavku *Miklošičeva mladost in študijska leta*; tekst je dostopen v Murkovem *Izbranem delu*, Ljubljana 1962, str. 107–57.

⁶ Citirano po Petrè, n. d., str. 19–20.

vprašanju zapisal pomembno zapažanje: »Bog ne daj, kaj bi nas Miklošič zapustilo. On bode za našo slavo in slovstvo važne stvari pripravio, či bode hteo. Či njegova glava za nas sglublena bode, kda bode druga njegovo jednaka izišla? – Je se bojim za Miklošiča, njegovo častiljubje ga od slovenstva daleč odpelati grozi. Tisto čast, kera njega pri Slovencih čaka, nebode pri Nemcih nikdar zadobil. Meni se dobro vidi, či čujem, ka je Miklošič zarad svojega znanja v Gradci glasoviten, al to mi nemre prav biti, kaj moram čuti, da je na slovanstvo pozabio. Morebiti pa je to zadnje ni resen, on bode, či enkrat profesor ali advokat postane, tudi za Slovence pisao. Tolko časa bode mu njegov posel pustio, da bode tudi za naše slovstvo delao.«⁷ Miklošič je očitno doživljal nedeljeno priznanje kot človek znanja, zaradi karakteroloških značilnosti pa je bil nepredvidljiv in je pri znancih povzročal določeno zaskrbljenost. To dejstvo je psihološko razumljivo; izvrstno opravljeni rigorozni na pravu in filozofiji, gibanje v odlični družbi visokošolskih profesorjev in predstavnikov plemstva, hkrati pa zavest, da je, skupaj z Vrazom, »upanje vseh rodoljubov«. V. Oblak je na nekem mestu objavil pričevanje D. Trstenjaka, po katerem so med ognjevitim Vrazom in umerjenim Miklošičem pogosto letele zbadljivke, od katerih so tri ohranjene. Miklošič je želel biti »oster strelec« slabih pesnikov in pisateljev, ki bi »hoteli slovenski jezik umoriti oziroma bolje ubiti«. Ni mogel zamolčati, da je Vraz od glagola *objeti* napravil pretekli deležnik *objamil*, njegova prizadevanja za prozodijo je ironično ter robato odklonil (»Osel bo napisal astronomijo, Vraz pa prozodijo«), enako pa ga je odvrnil tudi od filologije (»Posveti se raje lepi filozofiji in ne čakaj o filologiji«). Hkrati z Miklošičevo odprtostjo, ki ni imela obzirov (takšen glas je šel o njem tudi glede izpitov na fakulteti), so se v njem javljali trenutki, v katerih je rečeno ali storjeno poskušal izgladiti. Težnja za komilfotnostjo odseva, za zgled, iz pisma, ki ga je pisal Vrazu (14. julija 1833) v zvezi z omenjenimi epigrami; utešiti ga je želel s spomini na skupno mladost, življenjske dogodke in mladostne sanje, nato pa je, v francoščini, nadaljeval: »*l'amour pour notre nation, l'amour pour les belles langues slaves nous a conjoints, et il a reuni nos coeurs*«.⁸

Opisano psihološko nihanje, ki karakterizira Miklošiča, je dober temelj za razčlemba njegovega položaja v ilirizmu. Na začetku je bilo hlastno spoznavanje slovenskih jezikov, svetovne književnosti in kulturnozgodovinskih posebnosti posameznih narodov. Vrazove izjave razodevajo, da je imel Miklošič v tem pogledu inicialno vlogo. Tako spričuje, da ga je »vpeljal v Minervin preddvor«, mu bil mentor v njegovi »neumni mladosti« in ga v njegovem viharškem razpoloženju osredotočal na bistvo ter usmerjal k cilju. Najbolj oseben pa je bil v izpovedi: »Še veš, kako sem s teboj hodil po čistih stezah od Marona do Homerja, od Byrona in Alighierija pa do Saavedre? Še veš, brat, kako sva jadrala po morju do obrežja Neve, k Visli, Labi in Donavi, zbiraje zaklade, o moj mentor? Rada sva imela sprehode po vrtovih Hesperid, prijetno je bilo, ko sva pila iz vrelcev Pierid, prosta vseh skrbi. Najlepša pa nama je bila pokrajina najinih zibelk ob Muri in Dravi, kjer nežna veja ziblje slavljenega slavčka v hladu.«⁹ Izjava razkriva in natanko določa tri osnovne razsežnosti Vrazovega pesništva: svetovno književnost v njeni vertikali, slovanstvo in domačijstvo. Vraz je vsa ta področja

⁷ N. m., str. 142–43.

⁸ Navedeno po M. Murko, o. d., str. 131.

⁹ N. m., str. 132.

oblikoval z gorečo čustveno zavzetostjo, v kateri mu Miklošič ni mogel slediti. Vraz je bil umetniško ustvarjalna psihodinamična natura, Miklošič racionalno usmerjen duh, ki je svet spoznaval v pojmi in ga poskušal prikazati v miselnem diskurzu ter ga reducirati na logično pregleden sistem.

Kot zgled poti, na kateri je Miklošič poskušal hoditi vstric z Vrazom, je mogoče navesti dve pesmi, ki sta 1840. leta izšli v Gajevi *Danici ilirski*. Bili sta iz pošiljke petih pesmi, ki jih je avtor poslal Vrazu za načrtovani *Ilirski almanah*, ki zaradi finančnih težav ni mogel iziti. Miklošičev prevod Karamzinove pesmi je Vraz vključil v svoja dela, prevod Byrona in neka poslanica pa sta ostali neobjavljeni. Tiskani Miklošičevi pesmi imata naslov *Ani P... iz Petrograda in Slavuj*,¹⁰ napisani pa sta v podobnem ilirskem jezikovnem standardu, kakršen je bil v tistem času značilen tudi za Vraza. Miklošič je očitno konec 1838 in na začetku 1839. leta opravil inventuro nad svojim graškim obdobjem; pošiljko po lastni izjavi ni imel ne za dobro in ne za slabo. Ker mu ni bilo do pesmi, jih je poslal v Zagreb prijatelju, da izbere in določi, kaj je morebiti zrno, dopustil pa je tudi možnost, da so vse pleve, ki jih je treba vreči v ogenj. V uredništvu *Danice* so se odločili za dve besedili z ljubezensko vsebino, ki je bila oblikovana v vezani obliki (trohejski osmerek, štirivrstična kitica, poseben razpored rim). Tema prve pesmi je hrepenenje po ljubezni, druge pa ljubezenska bolečina, ki jo s preteklim doživetjem veže pesimistično obarvana nostalgija.¹¹ Gre torej za značilno romantično razsežnost, ki se uresničuje v perspektivi prihodnosti in v regresiji v preteklost. Po tematičnih značilnostih sta obe pesmi genetično povezani z izročilom vzhodnoštajerske lirike, katere najbolj viden predstavnik je bil Š. Modrinjak.

Opisani Miklošičev izlet v ilirsko pesništvo odkriva samo del avtorjevih iskanj in hotenj. Drugi del je že omenjeno norčevanje iz Vrazovega pesniškega jezika, še bolj izrazit zgled pa je Miklošičeva reakcija v trenutku, ko se je Vraz kot »Ilir iz Štajera« (1835) pojavil v *Danici*; razglasil ga je za izdajalca, svoje prijatelje, ki niso bili zadovoljni s tem, pa je označil kot za »delirne ilirce«. *Metulček* je bil načrtovan v gajici, s katero se je Vraz želel zblížati z ilirizmom, Miklošič pa je tudi to ostro odklonil. Isto stališče je zavzel do Šafárikovega predloga, ki je svetoval Slovincem v celoti prevzem gajice (*O novejši ilirski literaturi*).

Protislovje, ki se tako razkriva, je mogoče razumeti ne samo iz Miklošičevih karakteroloških značilnosti, temveč predvsem iz posebnega njegovega pojmovanja fenomena, o katerem gre beseda. Očitno gre za pojmovanje panslavizma kot vzajemne rasti vseh slovenskih narodov, ne pa za njihovo vzajemno zblíževanje ali poenotenje. Za Miklošiča je znano, da je, spet po Vrazu, Kastelcu poslal nekaj svojih pesmi za *Kranjsko čbelico*, kar pomeni, da je poznal in v načelu tudi priznal Čopovo in Prešernovo stališče; to je točno izrečeno v Prešernovem pismu Vrazu (5. julija 1837), glasi pa se: »Namera naših pesmi in siceršnje literarne dejavnosti ni druga kot gojitev materinščine; če imate vi drugačen smoter, ga boste težko dosegli. Združitve vseh Slovanov v en knjižni jezik bo ostala najbrže skromna želja. Ne bo se vam tako lahko posrečilo dvigniti na prestol filološke samovolje štajerskohrvaški dialekt. V ostalem pa je tudi napačno stremljenje boljše kot

¹⁰ Objavljeni v *Danici ilirski*, VI. tečaj, štev. 30 in 42, str. 30 in 42.

¹¹ O literarni vrednosti obeh besedil je pisal S. Hafner v študiji *Fran Miklošič i srpska narodna poezija. Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor XLVI* (1980), str., 30–32.

ravnodušnost do vsega domovinskega.«¹² Tako pri Miklošiču kot Prešernu gre za načeli avtonomije in izročila, to pa ni dovoljevalo žrtvovanja slovenstva za račun, čeprav idealnih, blodenj ilirizma.

Nihanje med obema skrajnostma je bilo za Miklošiča končano, ko se je na Dunaju seznanil s Kopitarjem. V avstrijsko glavno mesto je Miklošič prišel sredi septembra 1838, da bi končal pravni študij in se posvetil odvetništvu. Za Kopitarja je s sabo še iz Gradca prinesel priporočilno pismo, vendar je do tesnejših stikov med obema prišlo šele, ko je dvorni bibliotekar v njem zapazil slavistične interese. Po tem je Kopitar postal njegov mentor (Miklošič sam se je imel »v nekem smislu« za njegovega učenca), pridobil ga je za delovno mesto v knjižnici, po njegovi smrti pa je prevzel tudi cenzorstvo za slovanske, romunske in novogrške spise. Vse to je bilo končano leta 1844; tega leta pa je Miklošič objavil tudi resno znanstveno oceno Boppove primerjalne slovnice, kar je pomenilo konec obdobja iskanja in začetek obdobja slavističnega dela, v katerem si je ustvaril ceno in pridobil svetovni pomen.

Srečanje s Kopitarjem, prek razprav in osebno, je pretrgalo Miklošičevo nihanje med različnimi pobudami, ki so bile dejavne v njegovem graškem intervalu. V Kopitarjevem delu je zapazil načelno odklanjanje ilirske miselnosti, kakršno je najbolj vidno iz besedne igre, ki jo je napravil z imenom hrvaškega preroditelja Gaja. Ljudevita je semantično oprl na »ludovida«, to je tistega, ki ne vidi pravilno ali gleda ne-umno.¹³ Miklošičeva odločitev za slovensko individualnost v jeziku in kulturi je bila od tega časa trdna, do veljave pa je prišla predvsem v berilih za višje razrede utrakvističnih gimnazij. Z izbranimi odlomki in z vzornimi lastnimi prispevki je tako bistveno in pozitivno posegel v oblikovanje slovenskega knjižnega jezika.¹⁴

V

Slovenski prerod je elastično stabilen sestav prepričan, stališč, ocen in ciljev, ki se je začel v času terezijanskih in jožefinskih reform ter se je, vsaj v glavnem, do začetka tridesetih let XIX. stoletja že izoblikoval v vseh svojih vsebinskih razsežnostih. Epohalna pobuda, ki je v tem času na delu, je, kakor bi rekel I. Kant, »človekov izhod iz stanja lastne nezrelosti«. Področja delovanja imajo za cilj novo družbo in spremembo političnih odnosov. Z reformami razsvetljenega absolutizma so se začeli modernizacijski procesi, med katerimi so bili najbolj pomembni: prehod iz kasnofeudalne v meščansko-kapitalistično družbo, pospešen razvoj meščanstva, socio-ekonomski razvoj, napredek v šolstvu in kulturi ter, kot posledek vsega tega, intenzivna narodna prebujanja. Ob tridesetih let naprej so se družbene in gospodarske spremembe intenzivirale, industrijska revolucija je razvila kapitalistične odnose, družbeno neodvisna inteligenca pa je v nacionalno kulturo in politične programe prinesla mobilnost in aktualnost. Med takimi programi in kulturnimi usmeritvami se je, kot ena možnost, pojavljala tudi ilirizem.

Ilirsko stališče je najbolj odločno razodel D. Rakovac v pasusu, ki se

¹² Prim. Petrè, n. d., str. 131.

¹³ Prim. Jože Pogačnik, *Bartholomäus Kopitar*, München 1978 (pod ustreznimi gesli).

¹⁴ Martina Orožen: *Miklošičev prispevek k oblikovanju slovenskega knjižnega jezika*, VIII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Ljubljana 1972, str. 216–38.

glasi: »Što je Roman, German, Gerk, to je isto Slaven u Europi. Sva ta četiri imena jesu naimenovanja od četiri glavna stabla u Europi. Stablo *romansko* ima sledeće grane: francuzku, španjolsku, taliansku, portugalsku itd.; stablo *germansko*: nemačku, švedsku, dansku, englezku itd.; stablo *slavensko*: rusku, poljsku, česku i ilirsku. Ime dakle Ilir u jednoj je kategoriji s imeni: nemačkim, englezkim, francuskim itd. Imena pako Hèrvat, Šèrb, Slovenac jesu samo grančice na grani ilirskoj, kao god što su imena: švabsko, saksonska itd. samo grančice na grani nemačkoj.«¹⁵ Pojem ilirizma ima torej tri ravni, in sicer: rodoslovno (pripadnost slovanskemu rodu), genetično (južni Slovani so potomci starih Ilirov) in književno (težnja za enotno kulturo, skupen naziv za vse južne Slovane in občutek skupnosti). Temu so se uprli najprej Srbi, a logiko tega upora je najbolje izrazil patriarh J. Rajadžić. Ko je konstatiral, da »hegemonične težnje pojedinih plemena i naroda nemaju nikakvoga blagoslova ni trajanja«, potem je nadaljeval: »Srbliji imadu svoju, a Hrvati svoju osobitu istoriju, Srbliji imaju svoju, istočnu, a Hrvati svoju zapadnu crkvu; Srbliji graničari imaju svoj, a Hrvati svoj jezik, Srbliji imadu svoju slavensku, a Hrvati svoju latinsku pismenicu. Ako dakle Srbliji i Hrvati i jesu najbliža braća, ipak oni nisu jedan i isti narod... Srbliji imena svoga, koje ima svoju istoriju, u svijetu i u slavenstvu ni za čije ime promijeniti neće, ni za ljubav ilirstva, ni jugoslavenstva, ni hrvatstva, baš da bi im se i silom nametnuti hotjelo.«¹⁶

Pri Slovencih je okrog ideje ilirizma nastalo nihanje. Večje približevanje je mogoče zapaziti na Štajerskem in Koroškem, izrazit odklon pa v Kranjski, posebej v Čopovem in Prešernovem krogu. Kljub temu je nesporno, da se je med Slovenci ob ilirizmu, v inačici sprejemanja ali odklanjanja, pospešil razvoj narodne zavesti, uveljavil grafijski model (gajica) in vplival, zlasti po 1848. letu, na idejo o jugoslavizmu. Zmagala je torej zamisel, ki je imela narod za jezikovno in kulturno skupnost, katera ima, ob kulturnih pravicah, tudi pravico do politične in državne samoodločbe.

Miklošičev položaj sredi opisanih pojavov je torej značilen zgled mladeniča iz štajerskega prerodnega kroga. Njegovo energijo je razvemala panslavistična (romantična) doktrina. Tu je izvir njegovega seznanjanja s slovanskim svetom; ta izvir pa je samo začetni impulz, ki se je, ker je bil Miklošič človek racionalnega diskurza, kar brž spremenil v znanstveni interes, na podlagi katerega je postal prvi profesor slavistike na dunajski univerzi. Njegovo aktivno sodelovanje v ilirskem pesništvu je zato jemati prej kot poskus in uslugo prijatelju Vrazu, ne pa kot opredelitev, ki bi imela pomen globlje odločitve. Da ne gre za definitivno opredelitev, je jasno že iz dejstva, da se ne srečujemo z vertikalno ali kontinuiteto, kateri mora imeti sleherna orientacija. Miklošičevo zavračanje Vrazovega jezika ni mogel sprejeti, še bolj pa stališče, da Slovenci ne sprejemajo gajice, razkrivajo, da ilirizma kot odmikajoče se tendence, ki bi ogrozila kulturno-nacionalno samostojnost, celo v čisto konvencionalnih zadevah, kamor spada grafija. Miklošičeva graška leta so, psihološko vzeto, vsekakor viharniška, ni pa mogoče zanikati, da ima človek, o katerem teče beseda, čvrsto psihodina-

¹⁵ Prim. Petar Korunić, *Jugoslavizam i federalizam u hrvatskom nacionalnom preporodu (1835-1875)*, Zagreb 1989, str. 22.

¹⁶ Citirano po Dragutinu Pavičeviću (*Cara Franju dočekaše »Serbi - Zagrepci«!*, *Nedjeljni vjesnik*, 16. septembra 1990, str. 8).

mično strukturo s središčem, ki ostaja trajno v vseh dobah življenja in okoliščinah zgodovine. Ko je Miklošič s petindvajsetimi leti odhajal iz Gradca, je imel za sabo dve temeljni odločitvi, ki sta bili negativni. Odločno je rekel *ne* tako ilirizmu kot lastni besednoumetnostni ustvarjalnosti. Na Dunaj je prišel kot zrel mož, ki se je, po običaju mnogih, želel zasidrati v pravo kot krušni službi, hkrati pa je v sebi že imel vse razsežnosti, ki so ga ob srečanju s Kopitarjem naredile za odličnega slavista. Slavistični interes pa je v Miklošiču pobudilo prav srečanje z ilirizmom; po interesu za filozofijo in pravo je prav ta tretji interes postal središče njegovega življenja.

Janko
Kos

Umetnost in estetsko v postmoderni dobi

VI

Iz stanja umetnostne misli na Slovenskem, kot se ga je dalo razbrati ob knjigah Vojana Rusa, Aleša Erjavca in Dušana Pirjevca, bi moral slediti sklep, da se ta misel še zmeraj oklepa domneve o bistveno estetski naravi umetnosti – da

spada umetnost s svojo »lepoto« v estetsko območje in da je torej umetniškost po svojem bistvu istovetna z estetskim; da pa se ta domneva – deloma že v Erjavčevi knjigi, čisto izrecno pa pri Pirjevcu – sama v sebi razklepa, postaja negotova ali dvomeča, s tem pa odprta za drugačno stališče. Ta odprtost seveda ne more biti kaj drugega kot pripravljenost za domnevo, da z estetskim ne obsežemo bistva umetnosti in je torej za njegovo dojetje potrebna drugačna pojmovnost.

Iz takšnega stanja stvari sledi marsikaj. Najprej seveda čisto splošna, sama na sebi abstraktna misel, da morda umetniško ni isto kot estetsko in da torej vprašanje o bistvu umetnosti ne spada v estetiko, ki je pač samo znanost o estetskih pojavih, ampak v filozofijo umetnosti, kjer se estetsko postavlja v podrejeno vlogo, v središču vsega je pa vprašanje umetniškosti. Vendar je takó zastavljeno vprašanje še zmeraj preveč akademsko, saj se zdi, kot da ne gre za kaj več kot za učenjaški spor o dveh različnih znanstvenih disciplinah, o meji med njima in o pravicah vsake od obeh, da se držita samo svojega predmeta. Tak spor bi bil seveda ničev, ko se ne bi za njim skrivalo bolj stvarno vprašanje o tem, kakšen je pravzaprav historičen pa tudi aktualen pomen različnosti, ki se v današnjem času odkriva med umetniškimi in estetskim, med umetnostjo in predmeti estetske rabe. Zakaj se ta različnost začenja vsiljevati kot problem že od začetka 20. stoletja in zakaj postaja zmeraj bolj opazna proti koncu tega stoletja? Očitno gre za prelom, ki je zgodovinski, ker se dogaja znotraj epohalnega zgodovinskega procesa. Ta se že dá opisati kot konec moderne dobe novega veka in začetek postmoderne dobe, ki prihaja po novoveški epohi. Če naj torej različnost umetnosti in estetskega dojamemo kot vprašanje, ki se odpira